

DOI: 10.61016/TZAP-2956-8048-7.

Atrakcyjność turystyczna Zamościa - ocena wybranych zabytków Perły Renesansu, w kontekście idei Miasta Idealnego¹⁸ - mgr Kamila Gromadzka

Tourist attractiveness of Zamość: Evaluating selected monuments of the Pearl of Renaissance, in the context of the Ideal City's idea

Abstrakt

Zamość, to miasto idealne, położone w południowowschodniej Polsce, nazywane Perłą Renesansu i Padwą Północy. Miasto założone przez Kanclerza Jana Zamoyskiego w XVI w. Zaprojektowane przez włoskiego architekta Bernardo Morando, który przeniósł na te tereny teorie dotyczące „miasta idealnego” prosto z Italii. Ta współpraca - fundatora i architekta pozwoliły na stworzenie miasta doskonałego, o antropomorficznej strukturze, które zachowało się do czasów współczesnych w niemal niezmiennym stanie.

Abstract

Zamosc is an ideal town, located in south-eastern Poland, called The Pearl of Renaissance and Padua of the North. The city was founded by the Chancellor Jan Zamoyski in the 16th century. It was designed by Bernardo Morando, an Italian architect, who brought to this area theories of an "ideal city" straight from Italy. This cooperation between the founder and the architect, allowed for the creation of a perfect city, with an anthropomorphic structure, which has survived up to nowadays, almost unchanged.

Cel i zakres pracy, pytania badawcze

W pracy podjęto próbę odpowiedzi na pytania: jakie uwarunkowania kulturowe i historyczne czynią Zamość miastem atrakcyjnym turystycznie, oraz jak uhonorowanie miasta najwyższymi formami ochrony zabytków wpływa na jego atrakcyjność?

W odpowiedzi na postawione pytania omówiono i zaprezentowano wybrane zabytki znajdujące się w mieście Zamość. Przy wyborze poszczególnych obiektów, zastosowano kryterium lokalizacji – przedstawiono zabytki znajdujące się w ścisłym centrum Starego Miasta. Zabytki te zostały zaprezentowane, jako przykłady wybitnych walorów turystycznych, będących fenomenem na skalę światową, które znajdują się na terenie ochrony konserwatorskiej

wynikającej z uznania miasta za Pomnik Historii i Dobro Światowego Dziedzictwa UNESCO – w historycznym centrum Starego Miasta.

Metodyka pracy

Artykuł powstał w oparciu o pracę magisterską, nagrodzoną w Konkursie Na Najlepszą Pracę Magisterską „Teraz Polska Turystyka” (2022). Praca magisterska pod tytułem: „Analiza atrakcyjności turystycznej i ocena zaplecza hotelarsko – turystycznego Zamościa i jego okolic”, została napisana pod kierunkiem Prof. dr hab. Mariana Panasiewicza (Akademia Nauk Stosowanych Wincentego Pola w Lublinie). Rzeczona praca dyplomowa, jak i niniejszy artykuł powstały w oparciu o analizę literatury przedmiotu. Studiowano także witryny internetowe poświęcone tematyce atrakcji turystycznych Zamościa. Ponadto, w ramach prac nad niniejszą pracą przeprowadzono badania terenowe, polegające na analizie stanu faktycznego i sprawdzeniu aktualności treści omówionych w pracy dyplomowej z 2022 roku ze stanem obecnym (2024 r.). Wykonano także dokumentację fotograficzną omawianych zabytków.

The aim of the study, research questions

The aim of the article is to answer the questions: what cultural and historical conditions, make Zamość an attractive city for tourist, as well as how does honouring the city with the highest forms of monuments' protection, effect on its attractiveness? For the purpose of answering these questions, selected monuments have been presented and discussed. To select individual objects, a location criterion was used - monuments located in the very centre of the Old Town were presented. These monuments have been presented as the examples of outstanding tourist values - a global phenomenon, located in a conservation area. These objects are being both a Monument of History and the object of UNESCO Heritage Register.

Research methods

This article was created based on a Master's Diploma Thesis, awarded in a contest for the best MA Diploma Thesis “Teraz Polska Turystyka” (2022). The thesis entitled: "The analysis of tourist attraction and assessment of hotel and tourist facilities of Zamosc and its neighbour areas" has been written under the supervision of Professor Marian Panasiewicz, Ph.D. (Vincent Pol University, Lublin). The

¹⁸ kamilagilewicz922@gmail.com

thesis and this article were created by literature and the Internet sources review. Additionally, field research was conducted as part of the work. This included analysing the current state, and checking the validity of the content discussed in the 2022 diploma thesis, against the current state of 2024. Photographic documentation was also taken during this process.

Słowa kluczowe: Zamość, renesans, Bernardo Morando, miasto idealne, zabytki, UNESCO, Pomnik Historii
Key words: Zamosc, renaissance, Bernardo Morando. ideal town, monuments, UNESCO, Monument of History
JEL: L83, Z32, Z39

Wprowadzenie

Współcześnie Zamość jest uznawany za fenomen w historii architektury, nie tylko polskiej, ale też europejskiej (Łapa i in. 2005). W literaturze przedmiotu i przewodnikach turystycznych (np.: Kazimierzczuk 2004; Łapa i in. 2005; Fortuna-Marek i in. 2018), jak i w Internecie (np.: www.antekwpodrozy.pl; www.fabrykaturstytyki.pl; www.zci.zamosc.pl), można odnaleźć informacje o zabytkach Zamościa, które są zlokalizowane w obrębie Starego Miasta, czyli na obszarze ochrony konserwatorskiej. Ochrona ta wynika z obecności miasta na Liście Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Naturalnego UNESCO¹⁹, a także z faktu obecności Zamościa na Liście Pomników Historii RP²⁰. Rejestr Zabytków wymienia ponad 150 zabytków w mieście Zamość, w tym ponad 100 obiektów zlokalizowanych bezpośrednio na Starym Mieście i w najbliższej okolicy, obejmuje także Rotundę oraz Park Miejski z kojcem wraz ulicami i placami publicznymi (*Rejestr Zabytków Nieruchomych – województwo lubelskie*, Narodowy Instytut Dziedzictwa,). Krajobraz kulturowy Zamościa, to połączenie stylów odzwierciedlających różne epoki i czasy, m.in.: renesans, barok, a także czasy zaborów.

Od XVI w., czyli okresu, w którym Jan Zamoyski ufundował Zamość, czyniąc go siedzibą swojej Ordynacji, krajobraz architektoniczny przekształcał się, wraz z wpływem czasu. Niektóre, z pierwotnie wybudowanych budynków zmieniły swój wygląd, w wyniku przebudowań, lub na skutek wydarzeń historycznych (np.: Kościół ZNMP, potocznie nazywany Kościołem Franciszkanów, który w przeszłości był kinem, koszarami, a obecnie jest miejscem kultu religijnego). Omawiając historię Zamościa, nie można zapomnieć, że od samego początku intencją fundatora było to, aby miasto było wielokulturowe, to znaczy aby mieszkali

w nim przedstawiciele różnych nacji (m.in.: Grecy, Żydzi, Ormianie). Dzięki temu, współcześnie spacerując po Starym Mieście, można podziwiać katolicką katedrę, która obecnie jest miejscem kultu religijnego, a także dawną synagogę, która obecnie pełni funkcję muzeum. Znajdując się na Rynku Wielkim, można dostrzec kolorową mozaikę kamienic i budynków, niegdyś handlowych i mieszkalnych, w których obok siebie i w zgodzie żyli Ormianie, Grecy, a także Żydzi. Zamojskie Stare Miasto to przemyślana kompozycja ulic, budynków i placów, połączonych ze sobą jak organy jednego organizmu. Bardzo ładne i ciekawe podsumowanie tego, jak różnorodny jest Zamość zawarto w publikacji: *Gminny program opieki nad zabytkami miasta Zamość* (Fortuna-Marek i in. 2020). Autorzy piszą w niej o Zamościu, w następujący sposób: „*W przypadku Zamościa mamy do czynienia z wyjątkowym pod względem wartości zasobem historycznego (zabytkowego) krajobrazu kulturowego. Jest to krajobraz miejski (zurbanizowany), zdominowany wartościami historycznymi, artystycznymi i naukowymi*”. Taka puenta zdaje się być idealnym odzwierciedleniem, tego jaki jest Zamość i zarazem wstępem do opowieści o wybranych zabytkach, walorach i atrakcjach Perły Renesansu.

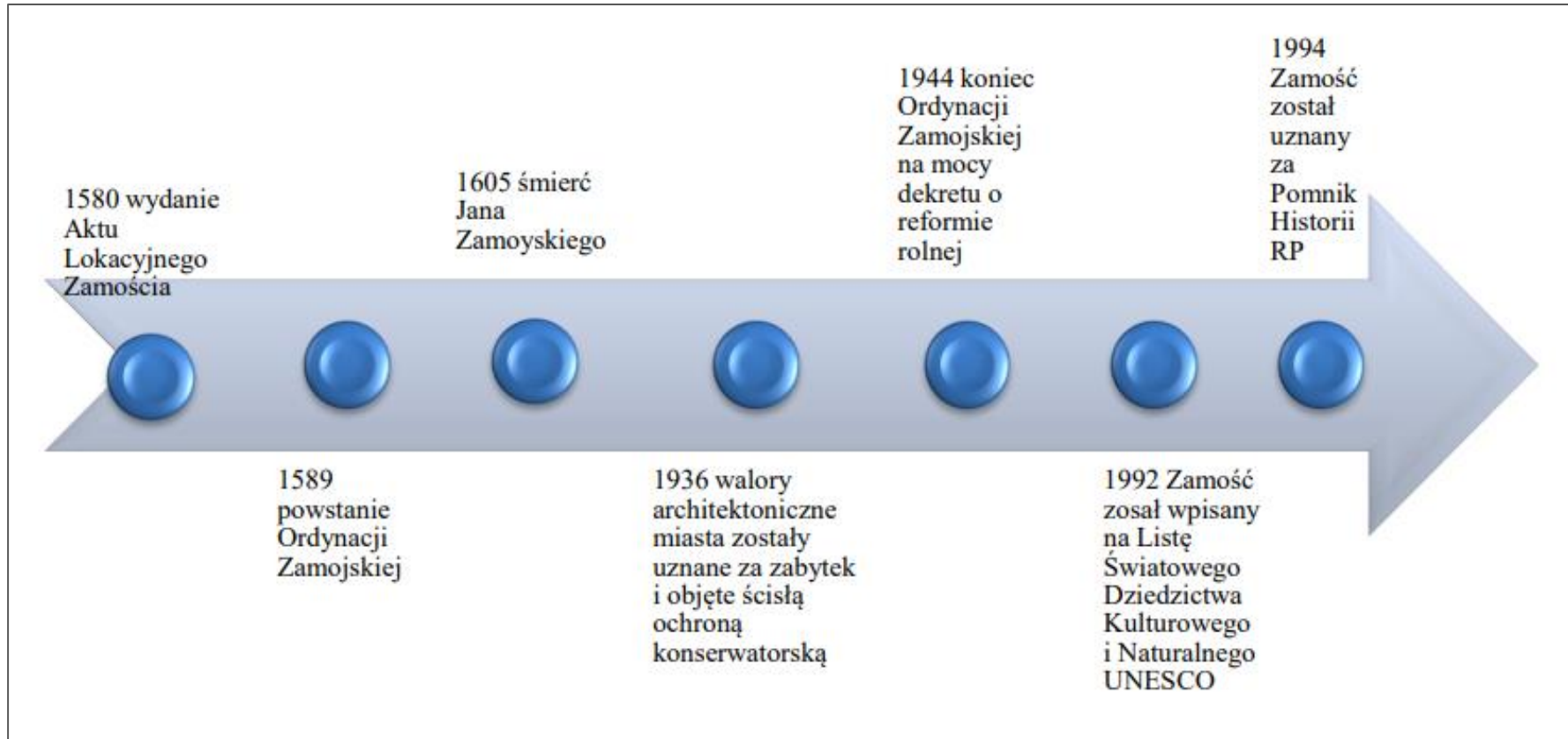
Rys historyczny

Zamość powstał pod koniec XVI w. Pierwsze, istotne wzmianki historyczne dotyczące miasta pojawiły się w 1580 r. Wtedy wydano Akt i Przywilej lokacyjny dla miasta. Niedługo potem, w 1589 r. powstała także Ordynacja Zamojska, która była czymś w rodzaju państwa w państwie. Posiadała ona własne sądownictwo, siły militarne, rolnictwo, przemysł, rzemiosło i handel, a także własną drukarnię i uczelnię wyższą – Akademię Zamojską (Witusik 1978). Pierwszym ordynatem był Jan Zamoyski, Hetman Wielki Koronny, który żył w latach 1542-1605. Pod koniec jego życia, majątek wchodzący w skład Ordynacji liczył 6 miast i 149 wsi (Witusik 1978). Obecnie, jak podaje Urząd Statystyczny w Lublinie (lublin.stat.gov.pl), w 2019 roku miasto miało 30 km² powierzchni i liczyło ponad 63 tysiące mieszkańców. Zamojskie Stare Miasto jest jednym z 17 obiektów z Polski znajdujących się na Liście Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Naturalnego UNESCO (www.unesco.pl). Na rycinie 1. zaprezentowano najważniejsze daty z historii Zamościa.

¹⁹ W dalszej części artykułu zastosowano wymiennie nazwy: *Lista UNESCO, Lista Światowego Dziedzictwa UNESCO*,

²⁰ W artykule zastosowano także: *Pomnik Historii, Pomnik Historii RP*

Ryc. 1. Najważniejsze daty z historii Zamościa²¹

Źródło: opracowanie własne, 2024.

²¹ Źródła pozyskania wybranych dat zostały ujęte w bibliografii

Rola i znaczenie najwyższych form ochrony zabytków dla miasta Zamościa

Walory kulturowe i historyczne Zamościa, jego wartość i znaczenie dla historii Polski i świata zostały docenione przez instytucje krajowe, samorządowe i światowe. W literaturze przedmiotu Zamość jest przedstawiany jako dobro architektoniczne o najwyższej wartości (np.: Fortuna-Marek i in. 2018). W 1936 r. walory architektoniczne miasta zostały oficjalnie uznane za zabytek i objęte ścisłą ochroną konserwatorską (www.zabytek.pl).

Pomnik Historii

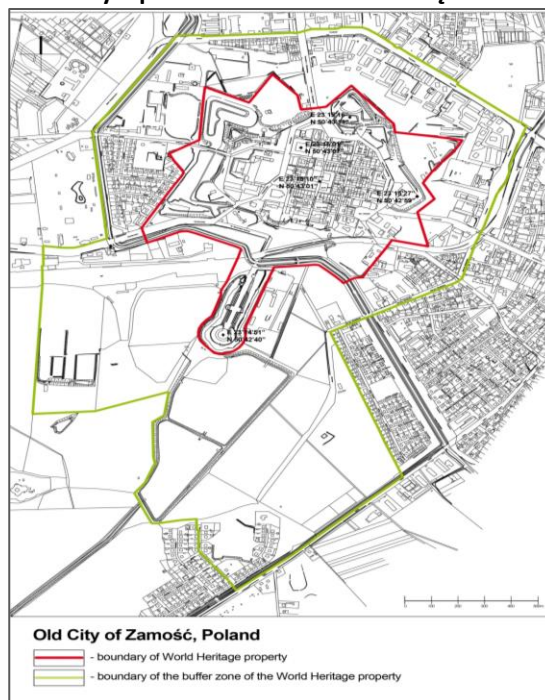
Jak podaje strona Narodowego Instytutu Dziedzictwa (www.nid.pl): *Pomnik Historii to jedna z pięciu form ochrony zabytków wymienionych w Ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Terminem tym określa się zabytek nieruchomy o szczególnym znaczeniu dla kultury. Rangę pomnika historii podkreśla fakt, że jest on ustanawiany rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej na wniosek Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. W przypadku dzieł architektury kryteria (Kryteria wyboru, www.nid.pl), stanowią, że dany zabytek musi między innymi: prezentować wybitne walory architektoniczne, a przy tym być jednorodny stylistycznie lub o czytelnym i zharmonizowanym ze sobą nawarstwieniach (www.nid.pl).*

Miasto Światowego Dziedzictwa UNESCO

UNESCO jest agendą Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury (www.unesco.pl). Podstawowe działania tej organizacji skupiają się wokół wspierania międzynarodowej współpracy w zakresie kultury, nauki i sztuki. W 1972 r. UNESCO przyjęło Konwencję dotyczącą Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Naturalnego, co przyczyniło się do powstania Listy Światowego Dziedzictwa (www.turystyka.zamosc.pl). W 1992 r. Zamość został wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Naturalnego UNESCO. Zamość wpisano na podstawie Kryterium IV. W uzasadnieniu stwierdzono: Kryterium (IV): *Zamość jest wyjątkowym przykładem miasta renesansowego zaprojektowanego w końcu XVI wieku, które zachowało swoje oryginalne rozplanowanie, fortyfikacje oraz dużą liczbę ważnych budynków, łączących włoskie i środkowo-europejskie tradycje budowlane*

(ICOMOS, October 1992, whc.unesco.org; Fortuna-Marek i in. 2018). Zamość został wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa podczas XVI sesji odbywającej się w Santa Fe w USA 14 grudnia 1992 r. Kopię dokumentu przedstawiającego wpis Zamościa na Listę UNESCO zaprezentowano na rycinie nr 3.

Ryc. 2. Granice obszaru chronionego na mocy wpisu miasta Zamość na Listę UNESCO

Źródło: Fortuna-Marek i in.: *Stare Miasto w Zamościu Plan Zarządzania Dobrem Światowego Dziedzictwa UNESCO założenia i kluczowe działania /materiał do konsultacji*, 2018, s.4, data dostępu 02.06.2022r

Ryc.3. Decyzja o wpisie miasta na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO

Źródło: www.zamosciopedia.pl/index.php/li-lk/item/1835-lista-swiatowego-dziedzictwa-kulturowego-unesco, data dostępu: 03.06.2022r

Tekst na dokumencie, przedstawionym na rycinie nr 3. potwierdza wpis Zamościa na Listę UNESCO. Brzmi on następująco: *United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization; Convention concerning the protection of the world cultural and natural heritage; The World Heritage Committee has inscribed the Old City of Zamość on the World Heritage List; Inscription on this List confirms the exceptional and universal value of a cultural or natural site which requires protection for the benefit of all humanity* (Decyzja o wpisie miasta na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, www.zamosciopedia.pl). W tłumaczeniu oznacza to: *Organizacja Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury; Konwencja o Ochronie Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Naturalnego; Komitet Światowego Dziedzictwa wpisał Stare Miasto Zamość na Listę Światowego Dziedzictwa; Wpis na tę Listę potwierdza wyjątkową i uniwersalną wartość miejsca kulturowego lub przyrodniczego, które wymaga ochrony dla korzyści całej ludzkości* (tłumaczenie własne). W tych kilku zdaniach wyrażono istotę i wielkość uznania Starego Miasta w Zamościu za dobro o światowej randze.

Wpisanie obiektu na Listę Światowego Dziedzictwa nakłada na państwo obowiązek jego ochrony przed zniszczeniem i zachowanie go jak najstaranniej w niezmięnionej postaci (www.turystyka.zamosc.pl). W Zamościu na Listę wpisano całe Stare Miasto, jednakże strefa ochrony konserwatorskiej obejmuje także fortyfikacje położone na terenach wokół twierdzy. Jak podaje portal zabytki.zamosc.pl: *granice ochrony konserwatorskiej wyznaczają: ulice Peowiaków i Sadowa od północy, rzeka Łabuńka z terenem wokół Rotundy od zachodu i południa oraz ulice Podwale, Okopowa i Peowiaków od wschodu*. Ochronie podlega cały teren, a nie poszczególne obiekty. Rejestr zabytków wymienia ponad 100 obiektów na zamojskiej Starówce. Obejmuje także rotundę oraz Park Miejski z kojcem. Rejestr zabytków podlegających ochronie otwiera wpis: *„Stare Miasto w obrębie fortyfikacji wraz ze wszystkimi budynkami murowanymi i drewnianymi, ruinami, drzewostanem oraz ulicami i placami publicznymi”* (www.turystyka.zamosc.pl; www.zabytki.zamosc.pl). Wielkość chronionego obszaru wraz ze Strefą Buforową wynosi 75.0391 ha, a sama Strefa Buforowa to 214.916 ha (www.whc.unesco.org). Granice obszaru chronionego na mocy wpisu miasta na Listę UNESCO przedstawiono na rycinie nr 2.

Jak podaje strona internetowa Ligi Miejsc Światowego Dziedzictwa w Polsce: *„Zamość jest rzadkim przykładem niemal całkowicie zachowanego miasta renesansowego(...) wzniesionego (...) w oparciu o włoskie teorie „miasta idealnego”. To jedyny tego rodzaju przykład miasta prywatnego (...) rozplanowanego na szlaku handlowym łączącym zachodnią i północną Europę z Morzem Czarnym. Ta wybitna urbanistyczna kreacja będąca wyrazem twórczego geniuszu człowieka odcisnęła znamienne piętno w rozwoju architektury i na płaszczyźnie planowania przestrzennego miast, nie tylko w Polsce, ale także w całej Europie Środkowej”* (www.worldheritage.pl).

Koncepcje na temat miasta idealnego na przestrzeni epok i ich wpływ na ukształtowanie Zamościa

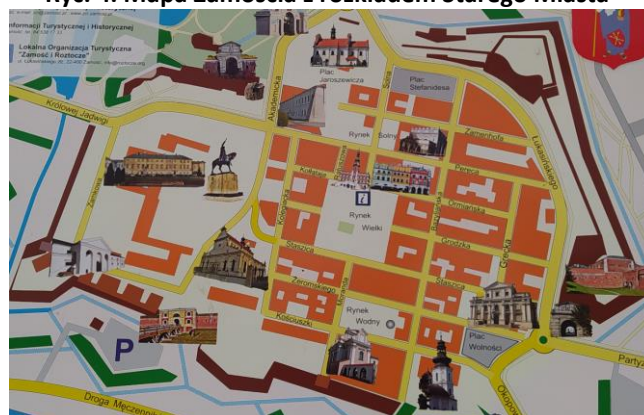
W renesansie powracano do ideałów znanych jeszcze z antyku. Sama nazwa jest kojarzona z odrodzeniem, czyli powrotem do starożytności. Bernardo Morando projektując Zamość na zlecenie Hetmana Jana Zamoyskiego, miał stworzyć miasto idealne. Obecnie, wiele wieków później, można dostrzec że to, co próbowano osiągnąć tworząc miasta doskonałe, to było poszukiwanie ładu, harmonii, swego rodzaju pierwiastka boskości. Rozważania te stały się tematem książek i opracowań (np.: Gutowski 2006). Jak podają Fortuna-Marek i in. (2018): *Poszukiwania rozwiązań idealnych(...) są próbą intelektualnego porządkowania świata (...) Wyrażają się w rozmaitych dziedzinach, w tym w urbanistyce(...)*. Na ukształtowanie idealnego miasta w renesansie, duży wpływ miała myśl neoplatoniska, opierająca się na kole i wpisaniu w nie form. Taki układ był idealny, ponieważ odwoływał się do figury będącej obrazem nieskończoności (Gutowski 2006). Przyczyną zastosowania takiej figury jak koło i umieszczaniu w nim figur geometrycznych, oraz innych form, zdaje się być istotna rola geometrii, w której ważną rolę odgrywają proporcje, liczby, symbolika wymiarów. W swojej publikacji Fortuna-Marek i in. (2018) dokonują przeglądu teorii i założeń urbanistycznych które ukształtowały się w renesansie, a z których część pochodzi z Włoch (np.: Traktat Giorgio Vasariego). Pozwalają one ulokować teorie dotyczące Zamościa w kontekście założeń historyczno-urbanistycznych. Nie bez znaczenia ich zdaniem, jest fakt że architekt Zamościa – Bernardo Morando, był dobrze zorientowany w teorii urbanistyki i architektury i to, że pochodził ze środowiska artystycznego skupionego między Wenecją a Padwą.

Antropomorficzna struktura miasta

Jak podaje Wikipedia: *antropomorfizacja lub antropomorfizm – zabieg językowy, polegający na nadawaniu niebędącym ludźmi przedmiotom, pojęciom, zjawiskom, zwierzętom itp. cech ludzkich i ludzkich motywów postępowania* (pl.wikipedia.org). W publikacji: *Stare Miasto w Zamościu Dobro Światowego Dziedzictwa UNESCO OCENA WARTOŚCI I PLAN ZARZĄDZANIA*, Fortuna – Marek i in. (2018) piszą, że struktura antropomorficzna pojawiła się w traktacie Francesco di Giorgio Martiniego, z końca XV w. Martini stwierdzał, że najdoskonalszym bytem jest ten, który jest stworzony przez Boga, czyli ludzkie ciało. Wizualizacja ciała człowieka, jako modelu miasta idealnego została przedstawiona na rycinie nr 5. W odniesieniu do miasta struktura ta odnosi się do elementów zabudowy miejskiej, które jak ludzkim ciele mają określone role. Na rycinie nr 4. przedstawiono mapę Zamościa z rozkładem Starego Miasta. W ciekawy sposób pisze o tym także prof. Jerzy Kowalczyk, w rozdziale zatytułowanym: *Ideologiczne aspekty urbanistyki Zamościa*, który jest fragmentem książki *Kultura i ideologia Jana Zamoyskiego* (2005). W swych rozważaniach zwraca on na powiązania pomiędzy miastem, a kolegiatą (obecnie katedra). Podstawą planu obu jest układ antropomorficzny. Kowalczyk nawiązując do omawianego układu opisuje związki pomiędzy miastem, a świątynią. Zwraca uwagę, że np.: kaplice przy prezbiterium są odpowiednikami kolegiaty i akademii, a podłużne nawy to odpowiedniki ulic z arkadowymi portykami. Plan miasta z naniesionym planem kolegiaty przedstawiono na rycinie nr 6. Widoczne powiązania, zdaniem Kowalczyka są świadomym zabiegiem fundatora, co wyróżnia zarówno kolegiatę, jak i miasto na tle renesansowej urbanistyki europejskiej (Kowalczyk, 2005). Co ciekawe, proporcje kościoła w stosunku do proporcji miasta wynoszą, trzy do dwóch (3:2) i stanowią piętnastokrotnie mniejsze odbicie wymiarów ówczesnego miasta (polska-org.pl). Patrząc na rycinę nr 6 można dostrzec, że po nałożeniu na siebie planów kolegiaty i miasta są one niemal spójne.

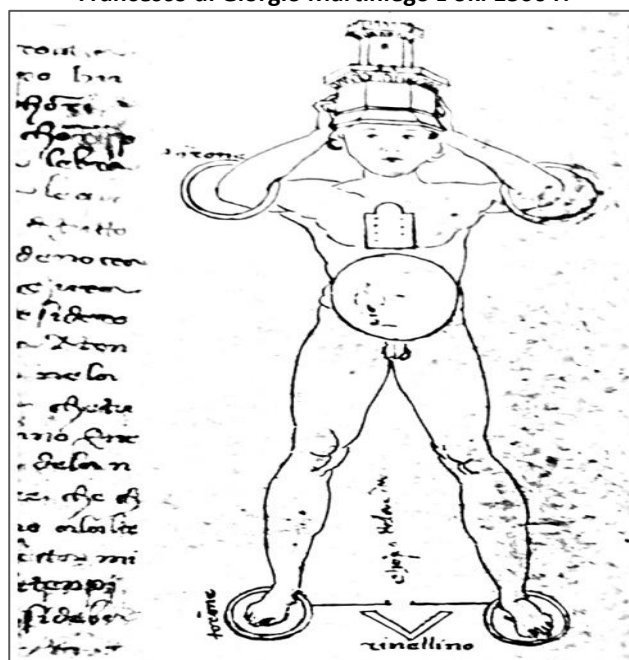
Przekładając strukturę antropomorficzną na plan Zamościa Pałac Zamoyskich jest głową, ulica Grodzka to kręgosłup, Rynki Solny i Wodny to organy wewnętrzne, bastiony to łokcie i ręce do obrony, a Rynek Wielki to serce (www.newspolishdesign.pl; Kowalczyk 2005).

Ryc. 4. Mapa Zamościa z rozkładem Starego Miasta

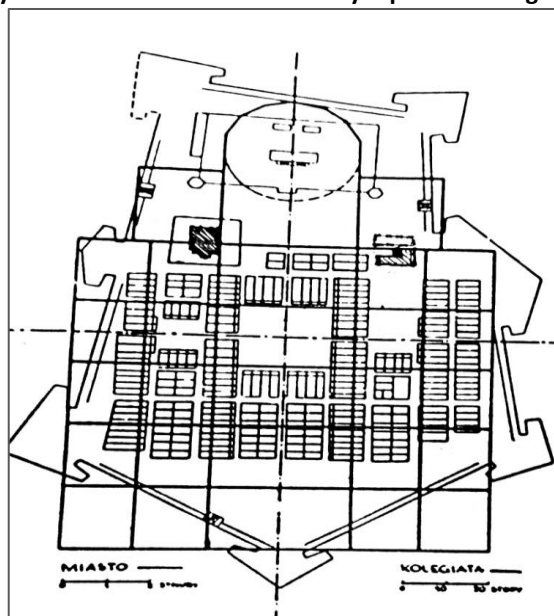
Źródło: fotografia własna, 2020.

Ryc. 5. Człowiek jako model miasta idealnego, z kodeksu Francesco di Giorgio Martiniego z ok. 1500 r.

Źródło: Kowalczyk J. *Kultura i ideologia Jana Zamoyskiego*, Wydawca: Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, Muzeum Zamojskie, Warszawa 2005, s. 253, data dostępu: 02.06.2022.

Ryc. 6. Plan Zamościa z naniesionym planem kolegiaty

Źródło: Kowalczyk J., 2005, *Kultura i ideologia Jana Zamoyskiego*, Wydawca: Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, Muzeum Zamojskie, Warszawa, s. 252, data dostępu: 14.06.2022

Jednym z najstynniejszych planów omawiających architekturę i rozplanowanie Zamościa, jest *Perspektywiczny plan Zamościa* z ok. 1603 roku, z dzieła Geорга Brauna. Zaprezentowano go na rycinie nr 7.

Ryc. 7. Perspektywiczny plan Zamościa z ok. 1603 r.

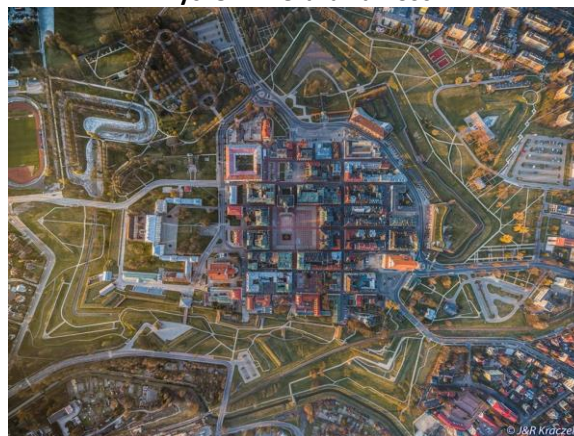

Źródło: Georg Braun & Franz Hogenberg - <http://www.barron.co.uk/?pgid=180>, Domena publiczna, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=1944533>, pozyskano z: <https://pl.wikipedia.org/wiki/Zamo%C5>, data dostępu 12.06.2022r

Zdaniem Kowalczyka (2005), Zamoyskiemu zależało na ujednoliconej architekturze miasta i ustalił on w tym celu określone normy, dotyczące budynków. Na omawianym

planie, można dostrzec, że kompozycja, jaką tworzy miasto jest jednorodna i spójna, właśnie m.in.: dzięki owym normom, o których pisze Kowalczyk. Na rycinie nr 7. przedstawiono *Perspektywiczny plan Zamościa*. Jest to najstarsze wyobrażenie miasta. Na tym wyobrażeniu pokazano dokładnie obwarowania miasta, regularne kształty i schemat dawnej zabudowy. Miasto w tamtym czasie łączyło funkcje handlową, społeczną, kulturalną i co najważniejsze obronną. W dolnej części widnieje inskrypcja: *ZAMOSCIVM. Nova Poloniae civitas, a magnifico eius regni Cancellario a fundamentis exstructa*, co w tłumaczeniu oznacza: *Zamość. Nowe miasto Polski przez dostojnego tego Królestwa kanclerza od fundamentów zbudowane* (www.zamosciopedia.pl). Widok współczesny zaprezentowano na rycinie nr 8.

Ryc. 8. Twierdza Zamość

Źródło: fot. autorstwa J&R Kraczek, pozyskano z: <https://www.wykop.pl/wpis/49523553/twierdza-zamosc-fot-j-amp-r-kraczek---zapraszam-ws/>, data dostępu: 27.06.2022r

Charakterystyka wybranych zabytków

Rynek Wielki

Rynek Wielki w Zamościu jest jednym z najpiękniejszych XVI-wiecznych placów w Europie. To reprezentacyjny plac miasta. Na nim krzyżują się pod kątem prostym 2 osie Starego Miasta – ulica Grodzka o długości 600 metrów i ulice Solna i Moranda liczące 400 m. Ta ostatnia łączy Rynek Wielki z Rynkiem Solnym i Rynkiem Wodnym (Łapa i in. 2005). Na rycinie nr 9. zaprezentowano symetryczny kształt kwadratu – Rynek Wielki o wymiarach 100 x 100 metrów. Wokół niego znajdują się dawne kamienice mieszczkańskie, piękne podcienia i Ratusz. Współcześnie Rynek Wielki jest miejscem koncertów, jarmarków i wydarzeń artystyczno-

kulturalnych w Zamościu (np.: Jarmark Hetmański, Juwenalia Akademii Zamojskiej, Zamojska Arlekinada).

Ryc. 9. Rynek Wielki w Zamościu, widok z Ratusza

Źródło: fotografia własna, 2024.

Ratusz

Ratusz znajduje się przy Rynku Wielkim. Został on zbudowany na przełomie XVI i XVII wieku według projektu Bernarda Moranda – architekta Zamościa. To, co go wyróżnia to fakt, że nie zajmuje on centralnej części Rynku Wielkiego, ale został wkomponowany w ciąg kamienic tworząc tym samym jedną całość. Na stronie internetowej Zamościopedii, czyli internetowej encyklopedii Zamościa autorstwa Andrzeja Kędziory, można przeczytać, że: „Wzorowane na stylu włoskim ratusze wznoszono w całej Europie od Amsterdamu po Augsburg i od Lipska po Zamość” (www.zamosciopedia.pl, za: N. Davies Europa, 1998). Pierwsza przebudowa ratusza miała miejsce już w latach 1639 – 1651. Wówczas powiększono i podwyższono gmach, a z trzech stron powstały podcienia. W XVIII wieku (lata 1767-1770) wybudowano dwuskrzydłowe schody wsparte na arkadach. W czasach zaborów budynek został pozbawiony ozdobnych attyk i bogatego wystroju elewacji, ale w okresie powojennym przywrócono mu dawną świetność. Współcześnie ratusz ma wieżę zegarową o wysokości 52 metrów, nad wejściem znajduje się herb miasta przedstawiający Św. Tomasza Apostoła (patrona miasta). Z wieży ratuszowej o godzinie 12.00 grany jest hejnał zamojski, który wybrzmiewa tylko w 3 strony świata, oprócz Krakowa. Jak podają legendy, ma to związek z dawną niechęcią wobec tego miasta, z którym w przeszłości Zamość konkurował (Łapa i in. 2005). Ratusz zaprezentowano na rycinie nr 10.

Ryc. 10. Ratusz w Zamościu

Źródło: fotografia własna, 2024.

Kamienice ormiańskie

Kamienice ormiańskie znajdują szczególne miejsce w przewodnikach poświęconych zamojskiemu Staremu Miastu. Wynika to z tego, że są one bardzo bogato zdobione. Podziwiając je można dostrzec liczne sztukaterie, wzory, ornamenty i wypukło rzeźbione figury np.: Madonny, Św. Kazimierza, aniołów, a także postaci z mitologii. Do najważniejszych kamienic ormiańskich można zaliczyć:

- a) Kamienica Wilczkowska (zielona),
- b) Kamienica Rudomiczowska (żółta),
- c) Kamienica Pod Aniołem (czerwona)
- d) Kamienica Pod Małżeństwem (niebieska)
- e) Kamienica Pod Madonną (pomarańczowo – żółta).

Zaprezentowano je na rycinie nr 11.

Ryc. 11. Kamienice ormiańskie

Źródło: fotografia własna, 2024.

Kamienica Wilczkowska

Jak podaje strona internetowa zabytek.pl, jest to kamienica renesansowo – barokowa, znajdująca się w centralnej części, najbliżej ratusza. Jest orientowana, trójkondygnacyjna, posiada ozdobną attykę. Na parterze zdobiona przez dwuarkadowe podcienie. Ponad łukami, na granicy pierwszego piętra można podziwiać fryz z plecionką, która tworzy okręgi. Nad oknami pierwszego piętra znajdują się gzymsy. Okna z drugiego piętra mniejsze od znajdujących się niżej, są ozdobione bogato można dostrzec motywy roślinne i ornamenty (zabytek.pl). Motywy roślinne i zdobienia są widoczne na rycinie 12.

Ryc. 12. Zdobienia na Kamienicy Wilczkowskiej

Źródło: fotografia własna, 2024.

Kazimierczuk (2004) pisze, że była ona początkowo parterowa. W pierwszej połowie XVII wieku jej właścicielem był profesor Akademii Zamojskiej, Adam Burski. W 1665 r. przejął ją Jan Wilczek, rajca zamojski. To jemu kamienica zawdzięcza nazwę i dobudowane piętro. Obecny kształt przybrała w latach 1672-1676 – wtedy otrzymała bogate dekoracje we frontowych i bocznych fasadach. W lewym górnym rogu można podziwiać płaskorzeźbę św. Jana Chrzciciela, który udziela chrztu Jezusowi. Nie jest to przypadkowe, ponieważ to właśnie on jest patronem Jana Wilczka. Jeszcze niżej znajduje się płaskorzeźba św. Tomasza Apostoła (Kazimierczuk 2004).

Kamienica Rudomiczowska

O tej kamienicy Kazimierczuk (2004) pisze, że powstała ona w latach 1645-1672. Jej losy przez jakiś czas związane były z profesorami Akademii Zamojskiej, najpierw Kołakowskiego, a potem Rudomicza, od którego nazwiska pochodzi nazwa. Był on rektorem Akademii Zamojskiej. Pod kątem architektonicznym więcej informacji na temat omawianego budynku można znaleźć na stronie zabytek.pl prowadzonej przez Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Elewacja frontowa owej kamienicy jest manierystyczną dekoracją, na której są fryzy i kamienne dekoracje okien. Jest orientowana, trójkondygnacyjna i wsparta na trzech arkadach. Nad oknami można podziwiać masywne gzymsy okienne i znajdujący się nad nimi fryz z bogatym zdobieniem. Jeszcze wyżej znajduje się cokół pochodzący z attyki z pilastrami i ramami z motywami wypukłych kształtów owalnych. (Kazimierczuk 2004; zabytek.pl). Zaprezentowano ją na rycinie nr 13.

Ryc. 13. Kamienica Rudomiczowska

Źródło: fotografia własna, 2024.

Kamienica Pod Aniołem

O kamienicy Pod Aniołem wiadomo tyle, że bywa również nazywana kamienicą Pod św. Małgorzatą lub Kamienicą Bartoszewiczów. Należała ona do kupca ormiańskiego Gabriela Bartoszewicza. Figura, która znajduje się na wysokości pierwszego piętra to Archanioł Gabriel, patron właściciela kamienicy z czasów jej powstania (Łapa

i in. 2005). Szerszy opis podobnie, jak w przypadku poprzednich kamienic, można odnaleźć na stronie zabytek.pl. W ślad za tym można przeczytać, że kamienica posiada manierystyczną dekorację i jest to jedna z najbardziej zdobionych kamienic ormiańskich.

Ryc. 14. Kamienica Pod Aniołem

źródło: fotografia własna, 2024.

Ryc. 15. Kamienica Pod Aniołem

Źródło: fotografia własna, 2024.

Ryc. 16. Kamienica Pod Aniołem

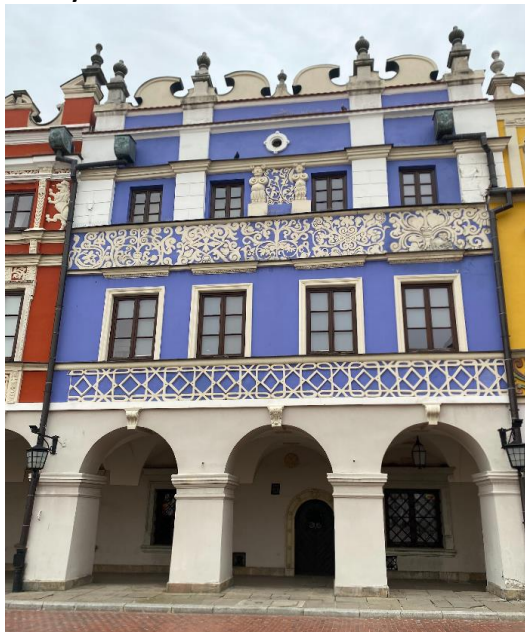
Źródło: fotografia własna, 2024.

Podobnie, jak inne kamienice – ta także jest orientowana. Kamienica posiada trójarkadowe podcienia, na fasadzie znajduje się attyka. Na całej elewacji można podziwiać bogate, orientalne zdobienia. Pomiędzy oknami pierwszego piętra znajduje się wspomniana wcześniej płaskorzeźba Archanioła. Drugie piętro zdobią lwy i smok na tle liścia akantu. Główne drzwi wejściowe prowadzące od frontu zdobi portal (Łapa i in. 2005; zabytek.pl). Przedstawiono ją na rycinach: 14, 15, 16.

Kamienica „Pod Małżeństwem”

Łapa i in. (2005) opisując Kamienicę „Pod Małżeństwem” piszą, że bywa też nazywana „Szafirową” od koloru elewacji.

Ryc. 17. Kamienica Pod Małżeństwem

Źródło: fotografia własna, 2024.

Ryc.18. Kamienica Pod Małżeństwem

fotografia własna, 2024.

Należała do małżeństwa – rodziny Ariewowiczów. Powstała ona pod koniec XVI wieku. Należała do ormiańskiego kupca z Łucka. Pierwotnie była parterowa. Wyróżnia się płaskorzeźbą pary, interpretowanej jako małżeństwo. Owe „Małżeństwo”, to widoczna na rycinach 17. i 18. groteskowa para przedstawiająca mężczyznę i kobietę. Na twarzy kobiety można dostrzec uśmiech, natomiast mężczyzna jest smutny. Istnieje też legenda, przytoczona przez portal turystyka.zamosc.pl, która przedstawia odwrotną interpretację – mężczyzna jest wesoły, a kobieta smutna. Legenda ta głosi, że pan tego

domu nie był w stanie wytrzymać z kłótniową żoną. Wielokrotnie prosił ją o odrobinę spokoju. Te prośby jednak okazały się nieskuteczne, więc sięgnął po ostateczność i oskarżył ją o czary, za co spotkała ją kara – spalenie na stosie. Stąd uśmiech kamiennego pana. Niezależnie od tego, w jakim nastroju przedstawiona jest para, warto zwrócić uwagę na to, co znajduje się wokół płaskorzeźby. Figurkom towarzyszą zdobienia, motywy roślinne i orientalne, co zdaniem Łapy jest dowodem cech orientalnych wprowadzonych przez właściciela kamienicy – Ormianina Torosza. Kazimierczuk (2004) dodaje, że przez historyków, właśnie Kamienica „Pod Małżeństwem” jest uważana za najbardziej typową dla kamienic ormiańskich w Zamościu. Od strony architektonicznej, więcej informacji dostarcza wpis poświęcony zabytkowi na stronie Narodowego Instytutu Dziedzictwa (zabytek.pl). W ślad za tym, można dowiedzieć się, że jak większość budynków tego typu, ta również jest orientowana i podobnie jak w przypadku większości kamienic w Zamościu ta także elewacją frontową zwrócona jest w stronę Rynku Wielkiego. Opiera się ona na trój arkadowym podcieniu o półkolistych łukach, nad nim znajduje się gzyms. Oprócz płaskorzeźby, wyróżnia się dwoma fryzami – dolnym, z ornamentami geometryczno-plecionkowymi i górnym z płaską, stylizowaną dekoracją roślinną. W zwieńczeniu kamienicy można podziwiać attykę z pilastrami, które zostały wykorzystane do budowy drugiego piętra. (www.turystyka.zamosc.pl; zabytek.pl; Łapa i in. 2005; Kazimierczuk 2004).

Kamienica Pod Madonną

O tej kamienicy Łapa i in. (2005) piszą, że bywa nazywana „Sołtanowską”. Druga nazwa pochodzi od właściciela – Sołtana Sachwelowicza, ormiańskiego kupca, który handlował tkaninami, a w podcieniach prowadził sklep. Powstała w I połowie XVII w. Kazimierczuk (2004) zaś podaje, że widoczna Madonna jest neobarokowa. Cała kamienica jego zdaniem jest najpiękniejsza ze wszystkich ormiańskich. Kamienica jest orientowana. Przedstawiono ją na rycinach nr: 19. i 20.

Ryc. 19. Kamienica Pod Madonna

Źródło: fotografia własna, 2024.

Z architektonicznego punktu widzenia warto zwrócić uwagę na całą frontową elewację. Na dole znajdują się trójarkadowe podcienia, nad nimi szeroki fryz z motywami wici roślinnej. Pierwsze piętro jest ukształtowane w asymetryczny sposób. Okna są prostokątne, niektóre w ozdobnych ramach. Górne są zwieńczone masywnymi gzymsami, nad nimi znajdują się zdobione kartusze herbowe z monogramami „SS” (Soltan Sachwelowicz). Madonna, której płaskorzeźba jest najbardziej charakterystyczna, znajduje się pomiędzy oknami środkowym i wschodnim. Przedstawia ona Matkę Boską wspartą na smoku, która na rękach trzyma Dzieciątko Jezus. (zabytek.pl; Kazimierczuk 2004; Łapa i in. 2005).

Ryc.20. Kamienica Pod Madonna

Źródło: fotografia własna, 2024.

Kamienica Linkowska

Kamienica ta, to XVII – wieczna budowla, pierwotnie jednopiętrowa, łączy się bezpośrednio z sąsiadującymi budynkami. Elewacja jest dwuosiowa i ceglana, całość składa się z trzech kondygnacji. W dolnej kondygnacji można podziwiać dwuarkadowe podcienie. Szczególną uwagę oprócz rzeźb umieszczonych w fasadzie zwracają trzy pilastry wykonane w porządku jońskim. (Łapa i in. 2005; zabytek.pl). Jest orientowana, skierowana ku Rynkowi Wielkiemu. Znajduje się w zachodniej części Rynku Wielkiego. Nie należy do grona „kamienic ormiańskich”, ale wyróżnia się urokliwą fasadą, w której znajdują się popiersia postaci z mitologii rzymskiej – Minerwy i Heraklesa. Według legend miały one stać na straży porządku, ponieważ właściciel (Michał Link) obawiał się nękania przez ducha Morando, z uwagi na wybudowanie obiektu w odmiennym od Morandowskiego stylu (Łapa i in. 2005). Z punktu widzenia architektury, kamienica ta wyróżnia się fasadą, w kolorze czerwonym, która nawiązuje do północnego klasycyzującego baroku. Zaprezentowano ją na rycinach nr: nr 21 i 22.

Ryc. 21. Kamienica Linkowska

Źródło: fotografia własna, 2024.

Ryc.22. Kamienica Linkowska

Źródło: Fotografia własna, 2024

Katedra

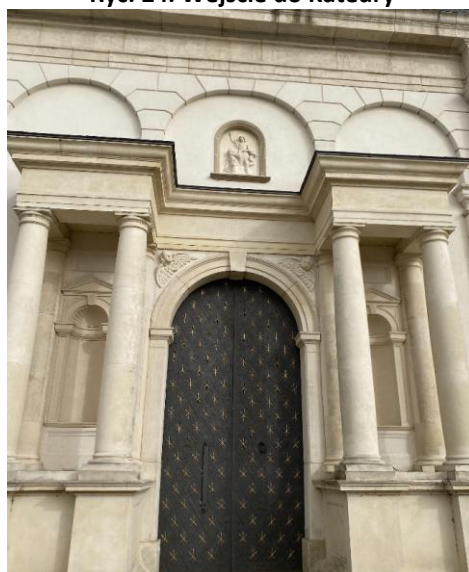
Ostatnim obiektem, omówionym w niniejszym artykule, świadczącym o wybitnych walorach architektonicznych Zamościa jest Katedra p.w. Zmartwychwstania Pańskiego i świętego Tomasza Apostoła. Znajduje się ona na południowym zachodzie w stosunku do Rynku Wielkiego. Jak podaje Zdzisław Kazimierczuk (2004): *to najcenniejszy zabytek Starego Miasta w Zamościu, jeden z najbardziej wartościowych zabytków architektury sakralnej przełomu XVI i XVII wieku w Polsce*. Cała świątynia jest zbudowana w stylu późnorenansowym, składa się z pięcioprzęsłowego korpusu nawowego opartego na planie kwadratu, prezbiterium i kaplic znajdujących się po obu stronach.

Ryc. 23. Kaplica wewnątrz Katedry

Źródło: fotografia własna, 2024

Ryc. 24. Wejście do Katedry

Źródło: fotografia własna, 2024

Jest bazyliką trójnawową. Kościół jest orientowany. W czasie swojego istnienia była przebudowana w stylu klasycystycznym w latach 1824–26, przez J. Mallet-Malletskiego. W XX w. przeszła generalny remont, a następnie była odnowiona w latach 2010 – 2011 (www.katedra.zamojskolubaczowska.pl; Fortuna Marek i in. 2018). Już w XVI wieku intencją fundatora było to, aby w świątyni znalazły się cenne przedmioty i dzieła. Dzięki temu przebywając w obecnej katedrze można podziwiać wybitne dzieła malarskie i rzemieślnicze twórców europejskich np.: obrazy Jacopo Tintoretta z Włoch, czy wykute w srebrze, rokokowe tabernakulum projektu zamojskiego inżyniera Jerzego de Kawe, a wytworzone przez złotników Jana Christiana Jancke i Beniamina Chentschela z Wrocławia (Kazimierczuk 2004). Jak podaje Kowalczyk (2005): *Kolegiata w Zamościu ze wszystkimi elementami rzeźbiarskimi(...) stanowi istny traktat teologiczny, obmyślany przez fundatora i wykonany rękami architekta, rzeźbiarzy i murarzy*. Potwierdza to zatem wielki mecenat i umiłowanie sztuki Jana Zamoyskiego, a także świadomość znaczenia symboliki i całej świątyni. Wewnątrz można podziwiać korynckie filary arkadowe z bogato rzeźbionym belkowaniem i kolebkowe sklepienia z licznymi sztukateriami – motywy roślinne i geometryczne.

Ryc. 25. Wnętrze Katedry

Źródło: Fotografia własna, 2024.

Wewnątrz Katedry, na belkowaniu Jan Zamoyski kazał umieścić napis: *DOMINA MEA VIRGO DEIGENITRIX IN COELUM ASSUMPTA EST – Pani Moja Bogurodzica Dziewica wniebowzięta*. Przytoczona sentencja ma związek z tym, że cała katedra z woli fundatora, była nie tylko wotum dziękczynnym, ale także hołdem wobec Maryi, Matki Odkupiciela i Królowej Apostołów, a słowa te miał wypowiedzieć św. Tomasz Apostoł, po tym jak uwierzył we Wniebowstąpienie NMP (www.katedra.zamojskolubaczowska.pl).

Ryc. 26. Napis wewnątrz Katedry Domina Mea Virgo...

Źródło: Fotografia własna, 2024.

Ryc. 27. Katedra, widok od frontu

Źródło: Fotografia własna, 2024.

Dośloność katedry doczekała się naśladowania, ponieważ, jak podaje cytowany wcześniej Kazimierczuk (2004): w XVII wieku architekt Paweł Dominicini wzorował się na niej tworząc kościół bernardynów we Lwowie. Pisząc o katedrze Kazimierczuk (2004) podaje, że Jan Zamoyski w swoim testamencie wyraził pragnienie, aby Zamość stał się siedzibą biskupstwa, a kolegiata katedrą. Marzenie fundatora spełniło się dopiero w 1992 roku na mocy decyzji papieża Polaka - Jana Pawła II o utworzeniu diecezji zamojsko-lubaczowskiej i podniesieniu kolegiaty do rangi Katedry (www.katedra.zamojskolubaczowska.pl; Kazimierczuk 2004).

Podsumowanie

Celem artykułu była próba odpowiedzi na pytania: jakie uwarunkowania kulturowe i historyczne czynią Zamość miastem atrakcyjnym turystycznie, oraz jak uhonorowanie miasta najwyższymi formami ochrony zabytków, wpływa na jego atrakcyjność? Postawiono hipotezę, iż Zamość jest atrakcyjny turystycznie.

W wyniku przeprowadzonej analizy i po zapoznaniu się z literaturą przedmiotu sformułowano następujące wnioski:

Zamość jest miastem atrakcyjnym turystycznie. Potwierdzenie tego można odnaleźć w przytoczonej w artykule literaturze. Przemawia za tym również uznanie miasta za Pomnik Historii i Dobro Światowego Dziedzictwa

UNESCO. W literaturze przedmiotu Zamość jest przedstawiany jako dobro architektoniczne o najwyższej wartości (np.: Fortuna – Marek i in. 2018).

Walory kulturowe, architektoniczne i historyczne Zamościa, jego wartość i znaczenie dla historii Polski i świata zostały docenione przez instytucje krajowe, samorządowe i światowe. Zamość został uznany za zabytek w 1936 r., w 1994 r. na mocy zarządzenia Prezydenta RP Lecha Wałęsy historyczny zespół miasta w zasięgu obwarowań XIX wieku został uznany Pomnik Historii RP i w 1992 r., 14 grudnia w Santa Fe w USA Zamość został wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Naturalnego UNESCO. Uhonorowanie miasta, a konkretniej Starego Miasta, wraz ze strefą buforową tak wieloma, prestiżowymi formami ochrony zabytków jest świadectwem jego wyjątkowości i samo w sobie, świadczy o jego atrakcyjności turystycznej.

Bernardo Morando zaprojektował miasto, które spełniało wiele funkcji - siedziba fundatora, ośrodek akademicki, ważny ośrodek handlowy i twierdza. Miasto Zamość w czasach świetności było przemyślanym tworem, gdzie każdy element był spójnym, logicznym uzupełnieniem większej całości.

Na ukształtowanie miasta miały wpływ: koncepcje miast idealnych, układ antropomorficzny, a także wpływy zaczerpnięte z kultury i architektury włoskiej. Można tu także dostrzec orientalne akcenty (będące pamiątkami po wielokulturowej populacji miasta), widoczne w fasadach kamienic (zwłaszcza kamienice ormiańskie). Na uwagę zasługują także: przywiązanie do tradycji chrześcijańskiej (widoczne w Katedrze), nawiązanie do idealnych proporcji, wyrażone w antropomorficznej strukturze, widocznej zarówno w kompozycji całego miasta, jak i w układzie Katedry. Dbałość o detale i stosowana symbolika, wyrażająca się w wymiarach, układzie, oraz w zdobieniach obecnych na fasadach kamienic, znacząco wpływają na postrzeganie miasta, jako dobra architektonicznego.

Kolejnym uzasadnieniem, potwierdzającym postawione tezy, jest również symetria, widoczna na terenie całego Starego Miasta. Można tu przytoczyć, Rynek Wielki i jego wymiary 100 x 100 metrów, który jest z każdej strony otoczony kamieniczkami, oraz obecność 2 mniejszych Rynków, zlokalizowanych odpowiednio po obu stronach głównego placu miasta (Rynek Wodny i Rynek Solny).

Rejestr Zabytków województwa lubelskiego wymienia blisko 150 obiektów, wśród nich około 100 zlokalizowanych bezpośrednio na Starym Mieście i w jego

najbliższej okolicy. Zaprezentowane w artykule przykłady staromiejskiej zabudowy są zaledwie namiastką, tego co jest wspólnym dziedzictwem kulturowym całej ludzkości.

Krajobraz Zamościa jest zabytkowy, zurbanizowany, przeważają w nim wartości historyczne, artystyczne i naukowe.

Literatura:

- Fortuna-Marek A., Siwek A., Szymgin B. (2020). *Gminny program opieki nad zabytkami miasta Zamościa. Strategiczny dokument samorządu w ochronie zabytków*, Politechnika Lubelska, Lublin, pozyskano z: http://bc.pollub.pl/Content/13520/raport_zamosc.pdf, data dostępu: 16.06.2022r
- Fortuna-Marek A., Siwek A., Szymgin B. (2018) *Stare Miasto w Zamościu Dobro Światowego Dziedzictwa UNESCO OCENA WARTOŚCI I PLAN ZARZĄDZANIA*, Politechnika Lubelska, Lublin pozyskano z: https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/69145/siwek_etal_stare_miasto_w_zamosciu_2018.pdf?sequence=1&isAllowed=y&fbclid=IwAR0k9sBfymNwD5mZPnktibe5zFZthLLSYdMsHqGwKsKsKVVQARbk-n7w5U, data dostępu: 01.06.2022r
- Gutowski B. (2006) *Przestrzeń marzycieli Miasto jako projekt utopijny*, Warszawa, pozyskano z: https://www.depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/16255/filo_zofia_miasta_miasto_jako_projekt_utopijny.pdf?sequence=1&isAllowed=y, data dostępu: 25.03.2024r
- ICOMOS, October 1992- dokument uzasadniający wpis Starego Miasta w Zamościu na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO opracowany przez Międzynarodową Radę Ochrony Zabytków z października 1992 roku, pozyskano z: <https://whc.unesco.org/document/153768>, data dostępu: 05.07.2022r
- Kazimierzczuk Z.(2004) *Przewodnik kieszonkowy. Zamość zabytki Starego Miasta i Twierdzy* Oficyna Wydawnicza „Kresy” Sp. Z.o.o., Zamość
- Kowalczyk J.(2005) *Kultura i ideologia Jana Zamoyskiego*, Wydawca: Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, Muzeum Zamojskie, Warszawa
- Kryteria wyboru uznania za Pomnik Historii*, Narodowy Instytut Dziedzictwa, pozyskano z : <https://nid.pl/wp-content/uploads/2021/11/KRYTERIA-WYBORU.pdf>, data dostępu: 04.06.2022r
- Łapa R. Słoniewski E. (2005) *Przewodnik po Zamościu*, PTTK oddział w Zamościu, Zamość
- Rejestr Zabytków Nieruchomych – województwo lubelskie (2022)*, Narodowy Instytut Dziedzictwa, pozyskano z: <https://nid.pl/wp-content/uploads/2022/04/LBL-rej.pdf>, data dostępu: 04.07.2022r
- Witusik A.(1978) *O Zamojskich Zamościu i Akademii Zamojskiej*, wydawnictwo Lubelskie, Lublin, wydanie I.
- Witryny internetowe:
<https://antekwopodrozy.pl/186-zamosc-przewodnik-po-najciekawszych-atrakcjach?jij=1654292848794>, data dostępu: 03.06.2022r
<http://www.fabrykatourystyki.pl/fabryka-turystyki/przewodnicy/zamosc>, data dostępu: 03.06.2022r
https://lublin.stat.gov.pl/vademecum/vademecum_lubelskie/portrety_miast/miasto_zamosc.pdf, data dostępu 03.04.2024r
<https://www.unesco.pl/kultura/dziedzictwo-kulturowe/swiatowe-dziedzictwo/polskie-objekty/>, data dostępu: 01.04.2024r
<http://zci.zamosc.pl/page/10/zabytki.html>, data dostępu: 03.06.2022r
<http://zci.zamosc.pl/page/361/miasto-idealne.html>, data dostępu: 01.06.2022r
<https://zci.zamosc.pl/page/364/ordynacja-zamojska.html>, data dostępu 30.03.2024
- Rejestr Zabytków Nieruchomych – województwo lubelskie, Narodowy Instytut Dziedzictwa, s.136 i następne, pozyskano z: <https://nid.pl/wp-content/uploads/2022/04/LBL-rej.pdf>, data dostępu: 14.06.2022r
- Zarządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 8.09.1994r w sprawie uznania za pomnik historii*, Monitor Polski nr 50. Pozycja 426. Pozyskano z :

Czasopismo Naukowe
„Turystyka – zarządzanie, administracja, prawo” Nr 2/2024

<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WMP19940500426/O/M19940426.pdf> data dostępu: 01.06.2022r

Witryny internetowe:

<https://antekwpodrozy.pl/186-zamosc-przewodnik-po-najciekawszych-atrakcjach?jji=1654292848794>, data dostępu: 03.06.2022r

<http://www.fabrykaturystyki.pl/fabryka-turystyki/przewodnicy/zamosc>, data dostępu: 03.06.2022r

<http://www.katedra.zamojskolubaczowska.pl/pl/historia/kosciolkatedralny>, data dostępu 11.06.2022r

<http://www.katedra.zamojskolubaczowska.pl/pl/historia/remontkatedry-i-wiezy>, data dostępu: 11.06.2022r

<https://newpolishdesign.pl/zamosc-dlaczego-nazywany-miastem-idealnym/>, data dostępu: 02.06.2022r

https://polska-org.pl/7271847,Zamosc,Katedra_Zmartwychwstania_Panskiego_i_sw_Tomasza_Apostola.html, data dostępu: 17.06.2022r

<http://www.turystyka.zamosc.pl/pl/page/289/zamosc-w-pigulce.html>, data dostępu: 01.06.2022r

<http://www.turystyka.zamosc.pl/pl/page/434/kamienice-ormianskie.html>, data dostępu: 01.06.2022r

<https://pl.wikipedia.org/wiki/Antropomorfizacja>, data dostępu: 01.06.2022r

<http://worldheritage.pl/czlonkowie/miasto-zamosc/>, data dostępu: 08.06.2022r

<https://whc.unesco.org/en/list/564/>, data dostępu: 17.06.2022r

<https://zabytek.pl/pl/obiekty/zamosc-kamienica-mieszczanska-linkowska-ronikierow> - skorzystano z opracowania Ewy Prusickiej - Kołcon, OT NID w Lublinie, 20.11.2016r, data dostępu: 24.06.2022